

انتخابات را طبق اصول آزادی و دموکراسی یعنی به‌طور عمومی - مخفی - مستقیم - متناسب - و مساوی که شامل حال بانوان نیز خواهد بود تقدیم مجلس شورای ملی نموده و تصویب فوری آن را بخواهد.

۱۳. دولت موظف است لایحه قانونی انجمن‌های شهرداری را با تطبیق اصول دموکراسی (عمومی - مخفی - متناسب - مستقل - مساوی) و اینکه استقلال انجمن‌های شهرداری را تأمین نماید به زودی تقدیم مجلس نماید تا تاریخ تصویب این لایحه انجمن‌های شهرهای آذربایجان رسمیت خواهند داشت.

۱۴. اقلیت‌هایی که مانند ملل کرد، ارمنی و آسوری در آذربایجان سکونت دارند بنا به ماده ۱۱ این موافقت‌نامه در مدارس ابتدایی تا سال پنجم به‌زبان مادری خود تحصیل خواهند کرد.

۱۵. ایالت آذربایجان شامل استان‌های ۳ و ۴ سابق و شهرستان خمسه می‌باشد.

۱۶. اجرای این موافقت‌نامه موکول به تصویب هیئت دولت جناب آقای قوام‌السلطنه و مجلس ملی آذربایجان که (به موجب ماده ۲ پس از تصویب این موافقت‌نامه به اسم انجمن ایالتی نامیده خواهد شد) می‌باشد.

علت عدم موفقیت

قرار بود که روز جمعه ساعت ده صبح جلسه فوق‌العاده دولت تشکیل یافته و هیأت نمایندگان آذربایجان در این جلسه حضور بهم رسانند.

جلسه فوق‌العاده مزبور بدون شرکت نمایندگان آذربایجان از ساعت ۱۱ صبح تا ساعت سه و نیم بعدازظهر تشکیل و ادامه یافته بر اثر مذاکره و مباحثه که در این جلسه به عمل آمد پیشنهادات نمایندگان آذربایجان که حاکی از گذشت‌های زیادی بود در نتیجه دسیسه‌بازی عناصر مخالف و غیرمتجانس کابینه آقای قوام‌السلطنه به اکثریت آراء رد گردید. تصمیم دولت ابتدا به توسط آقایان فرمانفرماییان و ایچکچیان و سپس به توسط آقای مظفر فیروز به هیأت نمایندگان آذربایجان ابلاغ شد و معلوم گردید که هیئت دولت تصمیم گرفته است از مواد ابلاغیه مورخ ۱ / ۲ / ۲۵ تجاوز نکرده و هیچ تفسیری بر آن قائل نشود. بدین ترتیب از مذاکراتی که بین نمایندگان آذربایجان و مقامات رسمی حکومت تهران به عمل آمد نتیجه گرفته نشده و وقفه در مذاکرات حاصل شد.

نمایندگان آذربایجان در تاریخ ۲۳ / ۲ / ۲۵ به تبریز مراجعت کردند. بنا به اظهار

مقامات موثق و رسمی حکومت تهران یکی از عاملها و علل وقفه مذاکرات نفوذ فوق‌العاده مقامات و عناصر غیرمسئول بوده که در داخل و خارج هیئت دولت به طرق مختلفی اعمال می‌شد.

واضح است که هدف اساسی آنها جلوگیری از توسعه نهضت دموکراسی و آزادی حقیقی در تمام ایران می‌باشد.

با در نظر گرفتن حسن نیت آقای قوام السلطنه نخست‌وزیر ایران و بعضی از همکاران او تصور می‌رود که هنوز کار از کار نگذشته و می‌توان امیدوار شد که برای حل مسأله آزادی و جلوگیری از خونریزی مذاکراتی که در تهران در نتیجه دسیسه عناصر دشمن آزادی ملت ایران و بعضی عناصر مرتجع متوقف گردید از نو شروع شود. برای اینکه ما نهضت آذربایجان را ضامن سعادت و آزادی تمام ایران و اصول دموکراسی جدیدی که در آنجا به وجود آمده است می‌دانیم.

نهضت آذربایجان امید کلیه آزادی‌خواهان ایران است و بالاخره موفق خواهد شد که اصول آزادی و دموکراسی را در کلیه ایران توسعه و تعمیم بدهد ولی متأسفانه دیده می‌شود هیأت حاکمه مرتجع تهران ستون‌های نظامی و ژاندارم را به سرحدات ما گسیل داشته و در مغز خود نقشه‌ها و افکاری را می‌پروراند که به هیچ وجه به صلاح ایران نیست. ما این را می‌خواهیم که اختلافات بین ما و تهران از طریق صلح حل شود و با اعلام این نظریه آشکار می‌گوییم که اگر از طرف ژاندارم یا قوای نظامی نسبت به ملک ما کمترین تجاوز و تعرض بشود با کلیه قوای خود دفاع خواهیم کرد.

ملت آذربایجان برای دفاع از آزادی خود تا آخرین نفر حاضر به فداکاری خواهد بود. ما اطمینان داریم که در راه وصول به این هدف مقدس و برای برقراری اصول دموکراسی و آزادی حقیقی در ایران کلیه آزادی‌خواهان ایران در صف واحد برای مبارزه حاضر می‌باشند. تصور می‌کنیم در اثر حسن نیتی که آقای قوام دارد کار به اینجا نکشد.

نخست‌وزیر حکومت ملی آذربایجان

سیدجعفر پیشه‌وری

تبریز، بیست و سوم اردیبهشت ۱۳۲۵

پیوست دو

اعلامیه آقای قوام

به محض بازگشت نمایندگان آذربایجان اعلامیه زیر از طرف آقای قوام منتشر شد:

در این موقع که افکار عمومی منتظر و متوجه جریان مذاکرات بین دولت و نمایندگان آذربایجان می‌باشد لازم می‌دانم نتیجه مذاکرات پانزده روزه اخیر را به استحضار عامه رسانیده تا اذهان عموم را به وسیله تشریح حقایق روشن سازم.

بر خود آقایان نمایندگان اهالی آذربایجان که به تهران آمدند پوشیده نیست که اینجانب باکمال حسن‌نیت و رویه مسالمت به منظور حل مسائل مورد بحث مساعی لازمه را مبذول داشته و کوشش نمودم که در حدود قوانین موضوعه مملکت تقاضاهای آقایان نمایندگان آذربایجان را تأمین نمایم به طوری که پس از صدور ابلاغیه مورخه ۲۵/۲/۱ و انتشار مواد هفتگانه دولت از طرف بعضی محافل مورد ایراد واقع شدم که تصور نمودند رویه اینجانب حتی از حدود قوانین موضوعه نیز تجاوز نموده است. در نتیجه مذاکرات ۱۵ روزه اخیر با اینکه به حسن‌نیت آقایان نمایندگان آذربایجان اعتماد داشته و دارم متأسفم که بعضی از تقاضاهای آنان از حدود اختیارات قانونی و مواد هفتگانه دولت خارج

بود و بدین جهت تا پیدا شدن راه حل جریان مذاکرات ناچار به تعویق افتاده و آقایان نمایندگان به تبریز مراجعت نمودند.

مواردی که تقاضاهای نمایندگان اهالی آذربایجان با اختیارات قانونی و مواد هفتگانه دولت مغایرت داشته به قرار ذیل می باشد.

۱. طبق ماده ۲ ابلاغیه دولت مورخه ۲۵/۲/۱ تعیین استاندار آذربایجان با جلب نظر انجمن ایالتی با دولت خواهد بود و حال آنکه نمایندگان اهالی آذربایجان اصرار داشتند که انتخاب استاندار برحسب پیشنهاد انجمن ایالتی و تعیین دولت صورت گیرد.
۲. طبق ماده ۲ ابلاغیه مورخه ۲۵/۲/۱ مقرر شده بود که نصب فرماندهان قوای نظامی و ژاندارمری از طرف دولت به عمل آید و حال آنکه نمایندگان آذربایجان معتقد بودند که تعیین فرماندهان مزبور باید با پیشنهاد انجمن ایالتی و تصویب دولت صورت گیرد.
۳. موضوع تقسیم اراضی خالصجات دولتی و انتقالی میان زارعین که در تحولات اخیر آذربایجان صورت گرفته طبق قوانین موضوعه باید از طرف مجلس شورای ملی تنفیذ گردد و اتخاذ تصمیم راجع به آن از حدود اختیارات قانونی دولت خارج می باشد. موارد فوق و بعضی مسائل دیگر مورد بحث و مذاکره قرار گرفت و چون نسبت به اکثر موارد مزبور می بایست از طرف مجلس شورای ملی تعیین تکلیف شود لذا بدون آنکه تصمیمی فعلاً اتخاذ گردد آقایان نمایندگان اهالی آذربایجان برای دادن گزارش و کسب تکلیف مراجعت نمودند. نظر به این که اینجانب با کمال حسن نیت و مسالمت مایل به حل مسائل مورد بحث می باشم بدیهی است برای ادامه مذاکره و حل این مشکل به وسیله اتخاذ تدابیری که با قوانین کشور مغایرت نداشته باشد حاضر خواهم بود و چون موافق مقررات قانون و با در نظر گرفتن تعهد دولت طبق موافقت نامه های متبادله با دولت اتحاد جماهیر شوروی راجع به نفت شمال که مجلس پانزدهم را در مدت هفت ماه از تاریخ امضاء موافقت نامه های مزبور تشکیل دهد باید هرچه زودتر انتخابات عمومی را در تمام کشور اعلام نمود. انتظار دارم آقایان نمایندگان آذربایجان تسهیلات لازمه را فراهم نمایند تا دولت طبق مقررات قانون بتواند انتخابات عمومی را اعلام نموده و اهالی آذربایجان نمایندگان خود را آزادانه انتخاب و به مرکز اعزام دارند. امیدوارم با حسن نیت و حس وطن پرستی که در نمایندگان اهالی آذربایجان احساس نموده ام موجباتی فراهم شود که نگرانی عمومی برطرف و با در نظر گرفتن وظایف قانونی دولت مشکلات فعلی از هر جهت مرتفع گردد.

قوام السلطنه

پیوست سه

موافقت نامه تهران و تبریز قوام

به امضای پیشه‌وری و مظفر فیروز

پس از بازگشت نمایندگان آذربایجان از تهران، هیأتی تحت ریاست آقای مظفر فیروز به آذربایجان اعزام شدند که پس از چند روز مذاکره اعلامیه زیر از رادیو تبریز منتشر شد:

در نتیجه مذاکرات بین دولت و نمایندگان آذربایجان و باتوجه به مواد هفت‌گانه ابلاغیه مورخه ۲۵/۲/۲ دولت که مورد قبول نمایندگان مزبور واقع گردیده و در نتیجه تبادل افکار توافق نظر حاصل شد، مواد زیر که به عنوان توضیح و مکمل آن تنظیم گردیده به موقع اجرا گذارده شود.

ماده ۱. نسبت به مفاد ماده اول ابلاغیه صادره دولت موافقت حاصل شد که جمله زیر به آن اضافه گردد: رئیس دارایی نیز بنا بر پیشنهاد انجمن ایالتی و تصویب دولت تعیین خواهد شد.

ماده ۲. چون در ماده ۲ ابلاغیه دولت مقرر گردید که استاندار با جلب نظر انجمن ایالتی با دولت خواهد بود به منظور اجرای اصل مزبور موافقت حاصل شد که وزارت کشور استاندار را از میان چند نفر که انجمن ایالتی معرفی خواهد نمود برای تصویب به

دولت پیشنهاد نماید.

ماده ۳. نظر به تحولات اخیر در آذربایجان دولت سازمان فعلی را که به عنوان مجلس ملی آذربایجان انتخاب و تشکیل شده است به منزله انجمن ایالتی آذربایجان خواهد شناخت و پس از تشکیل مجلس و تصویب قانون جدید انجمن ایالتی و ولایتی که از طرف دولت پیشنهاد خواهد شد انتخابات انجمن جدید ایالتی و ولایتی آذربایجان طبق قانون مصوبه فوراً شروع خواهد شد.

ماده ۴. برای تعیین تکلیف قوای محلی و فرماندهانی که در نتیجه تحول و نهضت آذربایجان نفرت آن از افراد نظام وظیفه احضار گردیده‌اند و با امضای این قرارداد جزء ارتش ایران محسوب می‌شوند موافقت حاصل شد کمیسینی از نمایندگان دولت جناب آقای قوام‌السلطنه و انجمن ایالتی آذربایجان در محل تشکیل و راه‌حل آن را هرچه زودتر جهت تصویب پیشنهاد نماید.

ماده ۵. نسبت به وضع مالی آذربایجان موافقت حاصل گردید ۷۵ درصد از عواید آذربایجان جهت مخارج محلی اختصاص و ۲۵ درصد جهت مخارج عمومی کلیه کشور ایران به مرکز فرستاده شود.

تبصره ۱. مخارج و عواید ادارات پست و تلگراف - گمرک راه‌آهن - و کشتی‌رانی دریاچه ارومیه مستثنی بوده و مخارج و عواید آن کلاً برعهده و منحصرأً به دولت خواهد بود توضیح اینکه تلگراف‌های انجمن‌های ایالتی و ولایتی و دوایر دولتی آذربایجان مجاناً مخابره خواهد شد.

تبصره ۲. ساختمان و تعمیر راه‌های شوسه اساسی برعهده دولت است و اصلاح و تعمیر راه‌های فرعی و محلی عهده انجمن ایالتی آذربایجان می‌باشد.

تبصره ۳. دولت برای قدردانی از خدمات برجسته اهالی آذربایجان به مشروطیت ایران و به منظور حق‌شناسی از فداکارانی که مردم آذربایجان در راه استقرار دموکراسی و آزادی نموده‌اند قبول نمود که ۲۵ درصد از عواید گمرکی آذربایجان را جهت تأمین مصارف دانشگاه آذربایجان اختصاص داده شود.

ماده ۶. دولت قبول می‌کند که امتداد راه‌آهن میانه تا تبریز را هرچه زودتر شروع و در اسرع اوقات انجام دهد. بدیهی است که جهت انجام این امر کارگران و متخصصین آذربایجانی حق تقدم خواهند داشت.

ماده ۷. قوای داوطلبی که غیراز نظام وظیفه به نام فدایی در آذربایجان تشکیل شده به

ژاندارمری تبدیل می‌گردد و برای تعیین تکلیف قوای انتظامی مزبور هم‌چنین تعیین فرماندهان موافقت حاصل شد کمیسیونی از نمایندگان جناب آقای قوام‌السلطنه و انجمن ایالتی آذربایجان در محل تشکیل و هرچه زودتر راه‌حل آن را جهت اصلاحات پیشنهاد نماید.

تبصره ۱. نظر به اینکه در سنوات اخیر بر اثر بعضی اعمال، نام امنیه و ژاندارمری در پیشگاه افکار عمومی ایران خصوصاً آذربایجان ایجاد احساسات مخالف و نامناسبی نموده‌است و نظر به اینکه رئیس دولت شخصاً فرماندهی این سازمان را اخیراً عهده‌دار گردیده و انتظار آغاز اصلاحات و تصفیه این اداره از عناصر ناصالح می‌رود موافقت حاصل شد که احساسات عمومی و مخصوصاً اهالی آذربایجان نسبت به ژاندارمری، به استحضار رئیس دولت برسد تا برای تغییر اسم آن و انتخاب نام مناسب جهت سازمان مزبور تصمیمات مقتضی را اتخاذ فرماید.

ماده ۸. نسبت به اراضی که در نتیجه نهضت دموکراتیک آذربایجان میان دهقانان آذربایجان تقسیم گردید، آنچه مربوط به خالصجات دولتی است چون دولت با تقسیم خالصجات میان دهقانان و زارعین در تمام کشور اصولاً موافق است اجرای آن را بلامانع دانسته و لایحه مربوطه آن را در اولین فرصت برای تصویب مجلس شورای ملی پیشنهاد خواهد نمود و آنچه از اراضی غیر در نتیجه تحولات اخیر آذربایجان بین رعایا تقسیم شده موافقت حاصل شد که جهت جبران خسارت مالکین و یا تمویض املاک آنها کمیسیونی از نمایندگان دولت جناب آقای قوام‌السلطنه و نمایندگان انجمن ایالتی تشکیل و راه‌حل را جهت تصویب پیشنهاد نمایند.

ماده ۹. دولت موافقت می‌کند با افتتاح مجلس پانزدهم لایحه قانون انتخابات را که روی اصل آزادی و دموکراسی یعنی با تأمین رأی عمومی - مخفی - مستقیم - مناسب و متساوی که شامل نسوان هم باشد تنظیم و قبول آن را به قید فوریت خواستار شود، دولت همچنین قبول می‌نماید به منظور ازدیاد نمایندگان آذربایجان و سایر نقاط کشور به تناسب اهالی نقاط مختلف، به مجرد افتتاح مجلس پانزدهم لایحه قانونی را پیشنهاد و به قید فوریت تقاضای آن را بنمایند، تا پس از تصویب به وسیله انتخابات کسری نمایندگان تقاضا مزبور تعیین و به مجلس اعزام گردند.

ماده ۱۰. ایالت آذربایجان عبارت از استان‌های ۳ و ۴ خواهد بود.

ماده ۱۱. دولت موافقت دارد که جهت تأمین حسن جریان امور آذربایجان شورای

اداری از استاندار و رؤسای ادارات و هیئت رئیسه انجمن ایالتی تشکیل و تحت نظارت انجمن ایالتی انجام وظیفه نماید.

ماده ۱۲. بماده ۳ ابلاغیه مورخه ۲ اردیبهشت ۱۳۲۵ که از لحاظ تعیین تکلیف مدارس متوسطه و عالیه دارای ابهام می‌باشد جمله زیر اضافه می‌گردد:
در مدارس متوسطه و عالیه تدریس به دو زبان فارسی و آذربایجانی طبق برنامه وزارت فرهنگ که با در نظر گرفتن شرایط زمان و مکان اصلاح و موافق موازین دموکراتیک و اصول مرفعی جدید تنظیم گردیده تدریس خواهد شد.
ماده ۱۳. دولت موافقت دارد که اگراد مقیم آذربایجان از مزایای این موافقت‌نامه برخوردار بوده و طبق ماده ۳ ابلاغیه دولت کلاس ۵ ابتدایی به زبان خودشان تدریس نمایند.

تبصره. اقلیت‌های آذربایجان از قبیل آسوری و ارمنی حق خواهند داشت تا کلاس پنجم ابتدایی به زبان خود تدریس نمایند.

ماده ۱۴. چون دولت در نظر دارد قانون انتخابات جدید شهرداری‌ها را جهت تمام ایران روی اصول دموکراسی یعنی رأی عمومی - مخفی - مستقیم و متساوی به مجلس ۱۵ پیشنهاد نماید به مجرد تصویب قانون مزبور انتخاب انجمن شهرداری‌ها در آذربایجان و در تمام نقاط ایران شروع خواهد شد و تا تصویب قانون مزبور و انتخابات شهرداری‌های فعلی آذربایجان به وظایف خود ادامه خواهد داد.

ماده ۱۵. این موافقت‌نامه در دو نسخه تنظیم و مبادله گردیده و پس از تصویب هیئت دولت و انجمن ایالتی آذربایجان به موقع اجرا گذارده خواهد شد.

مظفر فیروز - پیشه‌وری

تبریز، به تاریخ ۲۳ خرداد ۱۳۲۵

یادداشت‌ها

مقدمه

1. As an example, see: *Azerbaijan Tarikhi*, 3 vols., Baku, Azerbaijan Academy of Sciences, 1958 -- 1962.
2. Thomas H., *Armed Truce. The Beginning of the Cold War 1945 -- 1946*, London, Sceptre, 1988, p.562.
3. Ladjevardi, H., *Labour Unions and Autocracy in Iran*, Syracuse University Press, 1985, p. 287.
۴. بیهقی، ابوالفضل محمدابن حسین؛ تاریخ بیهقی، دکتر فیاض، انتشارات دانشگاه مشهد، ۱۳۵۰، ص ۲۲۱ - ۲۲۲.

فصل اول

۱. مرکز آمار ایران، ایران در آئینه آمار، ۱۳۶۵، شماره ۶، تهران، ۱۳۶۷، ص ۲۷۶.
۲. کسروی، احمد؛ آذری یا زبان باستان آذربایجان، چاپ دوم، تهران، چاپ تابان، ۱۳۱۷، ص ۸.
۳. یاقوت حموی؛ کتاب معجم البلدان، تصحیح وستفلد، جلد اول،

- چاپ لایزیک، نشر بروکهاوس، ۱۸۶۶، ص ۱۷.
۴. ابن فقیه، ابوبکر احمد بن محمد بن اسحاق همدانی؛ کتاب البلدان، تهران، بنیاد فرهنگ ایران، ۱۳۴۹، ص ۱۲۸.
۵. حدود العالم من المشرق الى المغرب، منوچهر ستوده، تهران، دانشگاه تهران، ۱۳۴۱، ص ۵۰.
۶. ابن حوقل، صورت الارض، جعفر شعار، تهران، بنیاد فرهنگ ایران، ۱۳۴۵، ص ۸۲.
۷. مقدسی، شمس‌الدین ابوعبدالله محمد؛ احسن التقاسیم فی معرفة الاقالیم، به کوشش دوخویه، لیدن، بریل، ۱۹۰۶، ص ۲۵۹.
۸. یاقوت حموی؛ پیشین، ص ۱۸۳.
۹. محمد بن خلف تبریزی متخلص به برهان؛ فرهنگ برهان قاطع، به تصحیح دکتر محمد معین؛ جلد اول، چاپ دوم، تهران، ابن سینا، ۱۳۴۲، ص ۴۱.
۱۰. استخری، ابواسحاق الفارسی؛ کتاب المسالک والممالک، به کوشش دوخویه، لیدن، بریل، ۱۹۲۷، صفحات ۱۹۱ - ۱۹۲.
۱۱. مسعودی؛ کتاب تنبیه والاشراف، به کوشش دوخویه، لیدن، بریل، ۱۸۹۴، صفحات ۷۷ - ۷۸.
۱۲. یاقوت حموی؛ پیشین، ص ۱۷۳.
13. Frye, R.N. (ed.), *The Cambridge History of Iran*, vol. 4, Cambridge, Cambridge University Press, 1975, p.238
14. Boyle, J.A. (ed.), *The Cambridge History of Iran*, vol. 5, Cambridge, Cambridge University Press, 1969, p.44.
15. *Ibid.*, pp.349-56.
16. Jackson, P. (ed.), *The Cambridge History of Iran*, vol. 6, Cambridge, Cambridge University Press, 1986, p.162.
۱۷. کسروی، احمد؛ پیشین، ص ۲۵.
۱۸. روملو، حسن بیگ؛ احسن التواریخ، به کوشش عبدالحسین نوائی،